

should be investigated and estimated in the conjunction taking into the account identifying the causes and effect of competition in product markets and capital markets. In order to identify areas of competitiveness of enterprises of natural monopolies in the electricity sector we must consider that Ukraine has one of the most energy-intensive economy in the world, because all the consumers and businesses, and population overall use energy resources ineffectively. Therefore, higher efficiency of the economy means that level of the of the competitiveness of entities increases and therefore household wealth becomes higher so as the power of business.

Natural monopoly arises from the technological features of production and its material base and is separated structure of the market environment, but its existence is economically appropriate. "Key competencies" that increase the competitiveness of enterprises of the power sector and the entities should be directed to reduce the energy intensity. In order to solve this problem, government should introduce a policy that will change the incentives of households and commercial consumers on saving energy consumption.

Keywords: natural monopoly, energy sector, effectiveness in the functioning of companies of natural monopolies.

Надійшло до редакції: 18.04.2016 р
Рецензент: д.е.н., професор Мішенін Є.В.

УДК 338.43:332

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Х. З. Махмудов, д.е.н., професор
С. П. Ярошенко, к.е.н., доцент
В. І. Пілявський
Полтавська державна аграрна академія

Актуальність теми дослідження обумовлена особливістю економічних відносини, які охоплюють широке коло економічних зв'язків людей, починаючи із суспільної форми поєднання факторів виробництва, економічним статусом суб'єктів господарювання і закінчуючи нормами розподілу результатів господарської діяльності.

У результаті розглянуто економічний та соціальний аспект землекористування за умови поєднання в одній особі власника і користувача землі, тобто власника, працівника й господаря. Таке поєднання може мати місце як за приватної власності на землю, так і приватно-спільної (часткової) і спільної за умови, що в землеробстві не використовується наймана праця, тобто землю обробляють ті, кому вона належить.

Ключові слова: земельні відносини, економічна система, власність, соціальна складова, «трудова» власність.

Постановка проблеми. Виробництво в аграрній сфері, як і в усіх інших сферах та галузях економічної діяльності - є процесом взаємодії людини з природою. Функціональним його призначенням є трансформація природних ресурсів в матеріальні й інші блага, які придатні для задоволення потреб людей (виробничих - у засобах виробництва, чи у життєвих благах - особисте споживання). Процес сільськогосподарського виробництва може розглядатися у двох аспектах: єдності технічної системи і сукупного працівника (людина-технічна система); відносин, що складаються між людьми в процесі аграрного виробництва.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання сутності земельних відносин знайшли своє відображення у наукових працях В.А. Борисової, П.І. Гайдучького, П.М. Макаренка, М.І.Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, Л.Ю.Мельника, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, В.В. Юрчишина та інших вчених-аграрників. Разом з тим, окремі аспекти цієї актуальної пробле-

ми залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження. Визначення соціально-економічної сутності земельних відносин повинно базуватися на здійсненні оцінки процесу розвитку земельних відносин у розгляді його складових «землевласника» та «землекористувача».

Мета дослідження полягає в розгляді теоретичних і методичних засад щодо сучасного стану та розвитку соціально-економічної складової земельних відносин.

Основні результати дослідження. Техніко-технологічні і відповідні їм організаційно-економічні відносини охоплюють відносини щодо вибору сфери і місця господарської діяльності, технології, поєднання працівників з уречевленими факторами виробництва і землею, кількісна та якісна їх відповідність. Інакше кажучи, йдеться про відносини між людьми, що складаються в процесах організації і функціонування людино-технічної системи на мікро- і макрорівнях за будь якого типу економічної системи. Їх цільовим призначенням є раціональна комбінація й ефективне

використання обмежених виробничих ресурсів. Зокрема, до них відносяться такі процеси як спеціалізація та кооперування праці; оптимальний рівень концентрації виробництва (розмірів підприємств); комбінування й диверсифікація виробництва; інтеграційні процеси. Такі відносини є «переплетінням» техніко-технологічних і організаційно-економічних відносин. У значній мірі вони є об'єктом дослідження таких економічних дисциплін як менеджмент, маркетинг, бізнес-планування, економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Власне економічні відносини, які охоплюють широке коло економічних зв'язків людей, починаючи із суспільної форми поєднання факторів виробництва, економічним статусом суб'єктів господарювання і закінчуючи нормами розподілу результатів господарської діяльності.

Ці питання є предметом дослідження, насамперед, економічної теорії і таких її підрозділів як мікро- і макроекономіка. До речі, ці ж дисципліни у певній мірі вивчають економіко-правові відносини (господарське право), економічну політику, зрозуміло, акцентуючи увагу на їх економічному аспекті.

Викладене дає підстави визначити сутність аграрних відносин: останні - це певна складова системи економічних відносин, які пов'язані з процесом господарської діяльності в аграрному виробництві, розподілом, обміном і споживанням його результатів. Безперечно, що такі відносини - з одного боку, тісно переплітаються із техніко-технологічними й організаційними відносинами, а з другого - із соціально-правовими і економічною політикою держави. Йдеться передусім про право власності, господарське право і різні нормативні акти, що розробляються державою щодо функціонування аграрної сфери економіки.

Економічна система - це мегасистема, а аграрні відносини є її системою. В них в свою чергу можна виділити таку складову, як *земельні відносини*. У вітчизняних наукових джерелах їх зміст визначають «...як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва. Отже, зміст поняття «земельні відносини» охоплює широке коло питань як економічного (виробничого), так і правового характеру. Неважко помітити, що в основі земельних відносин лежить категорія власності на землю» [6, с. 8]. У Земельному кодексі України земельні відносини визначаються як «суспільні відносини стосовно володіння, користування і управління землею» [4, с. 3].

В усіх цих визначеннях змісту земельних відносин вони фактично зводяться до власності на землю. Більше того ряд науковців вважають, що «... власність на землю правомірно розглядати як вихідну і головну складову системи еконо-

мічних відносин в АПК» [16, с. 10]. Напевно, слід погодитися з положенням про те, що власність на землю лежить в основі земельних відносин і в значній мірі системи аграрних відносин. Разом з тим поняття «земельні відносини» охоплює більш широке коло питань. Йдеться про господарську діяльність на землі, тобто не тільки землеволодіння але й землекористування. форми реалізації земельних відносин і механізми, що їх регулюють.

Виходячи з викладеного вважаємо за доцільне подати такий зміст земельних відносин: земельні відносини це підсистема аграрних відносин, яка включає відносини землеволодіння і землекористування та механізми, що їх регулюють і певною мірою політико-правові відносини, пов'язані із земельним фондом.

Безперечно, що власність на землю є економічною основою землекористування і регулювання земельних відносин, підґрунтям форм господарювання на землі і розподілу результатів праці. А тому логічним є дослідження земельних відносин через категорію «власність на землю». Вважаємо, що власність взагалі, включає суспільні відносини між людьми (економічні, правові, політичні, соціальні й побутові), пов'язані із певними об'єктами. Тобто вона є предметом дослідження в першу чергу економічної теорії і правознавства. Виходячи з того факту, що чимало питань власності є дискусійними, коротко викладемо наше їх бачення з метою використання цих питань щодо власності на землю.

У вітчизняній навчальній і науковій літературі власність у більшості випадків визначається як привласнення, тобто: власність - це «привласнення людиною створених у виробництві матеріальних благ» [14, с. 230]. Власність - це «... історично зумовлені суспільно-виробничі відносини між людьми з приводу присвоєння умов суспільного виробництва та його результатів» [6, с. 6]. Водночас власність нерідко розглядається у контексті двох взаємопов'язаних процесів: «відчуження – привласнення». При цьому на думку деяких вітчизняних дослідників, власність і привласнення є різними, хоча і тісно пов'язаними категоріями, взаємовплив яких полягає в тому, що власність своєю суттю (приналежністю) є відношенням, що відбулося, виступає як завершене і в цьому розумінні фактичне привласнення. Саме ж привласнення - це процес, суть якого полягає в тому, щоб «не своє» зробити «своїм» [7, с. 10] «Привласнення - це лише передумова, вихідний, початковий процес «зародження» власності» [9, с. 103]. Власність і привласнення хоча і є пов'язаними, але «...тотожними категоріями - вони являють собою категорії розрізної тотожності» [15, с. 44].

Питання щодо того, чи «привласнення» не потрібно ототожнювати із самою «власністю» заслуговує на увагу. Але якщо зважити на той

безперечний факт, що кожному явищу у статичній передумові процес, який його «започатковує», то він у певній мірі «зливається» з ним. А тому «ні отождошення, ні протиставлення їх не має підстав: власність і привласнення співвідносяться між собою як відмінності в межах їх загальної сутності і змісту - відносин належності, володіння, розпорядження і використання умов життя і діяльності людей» [10, с. 42]. До речі, у словнику С.І. Ожегова, «привласнення» означає заволодіти, взяти у свою власність, видати за своє [13, с. 517]. Тобто власність можна розглядати у такій парній категорії: «привласнення - належність». Водночас «привласненість» або володіння є головною ознакою категорії «власність». Вона найбільш повно характеризує економічну сутність останньої. Володіння - це необмежена в часі належність об'єкта власності певному суб'єкту, який може визначати його «долю», тобто самостійно вирішувати як його використовувати, як ним розпоряджатися, як ним користуватися. Власність як економічне явище на певному етапі розвитку суспільства набуває (наповнюється) юридичним змістом.

З точки зору економічної теорії категорія «власність», як і будь-яка інша, спочатку охоплює певні економічні відносини між людьми з приводу «відчуження-привласнення» тих або інших об'єктів. Інакше кажучи, відносини власності включають взаємовідносини як мінімум двох суб'єктів з приводу певного об'єкта. Їх можна подати за такою схемою: «суб'єкт - об'єкт - суб'єкт». Стосовно земельних відносин це означає виділення їх суб'єктів і об'єкта, розкриття змісту земельних відносин не тільки у контексті власності на землю, але й інших складових.

Розглянемо економічний та соціальний аспект землекористування за умови поєднання в одній особі власника і користувача землі, тобто власника, працівника й господаря. Таке поєднання може мати місце як за приватної власності на землю, так і приватно-спільної (часткової) і спільної за умови, що в землеробстві не використовується наймана праця, тобто землю обробляють ті, кому вона належить. Але найбільш поширеним у зарубіжних країнах є поєднання землеволодіння і землекористування в одній особі (або сім'ї) тобто на засадах приватної власності. Так, в США у 1992 р. повних власників землі нараховувалось 1 млн. 112 тис. фермерів, частка їх у дальній кількості ферм становила 57,7 %, а фермерів що працювали тільки на орендованій землі відповідно 217 тис. (11,3 %). Частка фермерів, які поєднали приватне землекористування із орендою землі становила 31 % (597 тис.) [5, с. 117].

В економічній науці у зв'язку з цим використовується термін «трудова» приватна чи спільна, або спільно-сумісна власність на землю, об'єднаних і власників і господарів-працівників, а відповідно на результати праці. Відносно власно-

сті на землю термін «трудова», напевне, некоректний, виходячи із того незаперечного факту, що земля не є результатом праці. Але ми розуміємо, що тут мається на увазі те, що власник землі не використовує найману працю, сам її обробляє, не здає в оренду тощо. Окрім того, ознаки «трудова» земля набуває і без приватної власності на неї (соціалізація землі), але за мови забезпечення «трудового права» на неї.

Зазначимо, що приватна власність на землю виникла майже водночас із появою приватної власності на інші об'єкти, і в першу чергу засоби і результати праці. Щоправда, поряд з нею завжди існувала держана й общинна власність на землю. Власником землі, як відомо, у багатьох країнах східної цивілізації спочатку була держава. Але поступово більшість земель перейшла у власність приватних осіб і насамперед феодалів-поміщиків.

На сьогодні більшість земель сільськогосподарського призначення в країнах Заходу, а також в Україні знаходяться у приватній власності. А тому є необхідність в теоретичних розробках щодо системного оцінювання приватної власності на землю, оскільки тут переважають односторонні підходи. Зокрема, не звертається увага на ту важливу обставину, що оцінка приватної власності на землю має бути різною, коли власник сам її обирає і якщо здає в оренду. Останній факт, як правило, оцінюється тільки позитивно, звідси особливість дослідження специфіки приватної власності на землю в умовах, коли власник сам проводить на ній господарську діяльність і коли процеси землеволодіння і землекористування здійснюють різні суб'єкти, визначення проблем притаманних оренді землі і напрямки їх можливо-го вирішення.

Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників минулого і сучасності не має єдності поглядів щодо оцінювання економічного потенціалу приватного землеволодіння. Саме це надає актуальності дослідженню цього питання. Більшість науковців вважають, що право приватної власності на землю в сучасній світовій цивілізації вистраждано трудівником-землеробом впродовж багатьох століть його підневільної праці. Спроби зменшити (принизити) або заперечити це право, посилюючись на окремі авторитети (аж до Святого писання), базуються на відірваних від загальнолюдських цінностей, голих псевдонаучних абстракціях і схемах типу того, що земля - дар природи і як повітря належить усім і кожному, а тому не може бути предметом приватного володіння та купівлі-продажу. Сільський виробник стає підневільним працівником, якщо він не є власником землі й інших засобів виробництва. Він, з одного боку, не може самостійно розпоряджатися отриманою продукцією, походами, а з іншого - йому не має необхідності турбуватися про збереженість засобів виробництва, включаючи землю [1,

с. 40].

Певне розповсюдження отримала точка зору, згідно з якою «не так уже важливо, кому конкретно на правах власності буде належати земля - фермеру, державі, колективному чи акціонерному сільськогосподарському підприємству. Головне, щоб вона відіграла свою роль основного виробничого ресурсу в сільському господарстві і в економічному механізмі в цілому» [2, 29]. «Жодна із форм власності, у тому числі приватна, не є гарантією її раціонального використання, збереження та зростання родючості» [8, с. 135].

Зазначимо також, що існує такий напрям економічної думки щодо землекористування як соціалізація землі, тобто ліквідація на неї будь-якої форми власності. Зокрема, О.В. Чаянов, вважав, що власність на землю має бути ліквідована адже її ні хто не створив, земля нічия. На неї має право кожен, хто бажає на ній працювати і доки він і його сім'я роблять це, ніхто не має права перешкоджати їм користувались землею, поліпшувати її й отримувати доходи. Але як тільки він або його сім'я перестали господарювати на землі, вони не мають права нею користуватися. Ось що означає в чистому вигляді трудове право на землю. Для трудового народу збереження власності на землю є новим ярмом нових поміщиків, які скоро з'являться. Для селянина важлива не власність на землю, а одержання доступу до неї і відсутність факторів, що заважають працювати на ній. Йому важливо також, щоб земля не зосереджувалась в руках нових багатіїв. Однак при існуванні приватної власності земля досить легко «вислизає» з рук бідніших землеробів і нагромаджується в руках багатших, які починають наживатися на ній. При трудовому користуванні землею цього бути не може, не може бути оренд, і власники не можуть привласнювати ренту [17, с. 35 - 36].

В соціальному аспекті соціалізація землі і перехід її у державу власність (за умов, що держава надає землю лише тим, хто бажає на ній працювати, і що не менш важливо, хто буде її раціонально і бережливо використовувати) є найбільш справедливою і гуманною. В економічному аспекті, напевне, перевагу слід надати «трудовій» приватній власності на землю. Цим,

напевне, і пояснюється той факт, що у багатьох країнах Заходу від самого зародження сімейного фермерства і до початку ХХ ст. традиційною основою господарювання була приватна власність селян на оброблювану ними землю. Оскільки ж остання є товаром, об'єктом купівлі-продажу, то неминуче її власниками ставали особи, які зовсім не були пов'язані із сільськогосподарським виробництвом. Для них земля виступала об'єктом власності, який приносить своєму господарю (надання землі в оренду).

Разом з тим, у цілому оренда землі відокремлює землевласника та землекористувача, тобто земля не є власністю тих, хто її обробляє. А це не сприяє її ефективному використанню і, головне, збереженню і підвищенню родючості. Ось чому уряди країн Заходу прийшли до розуміння того, що необхідно економічними методами стимулювати викуп орендарями орендованої ними землі у їх власників, надати з цією метою орендарям пільгові кредити, переважне право на подовження оренди землі та її викуп, стимулювати перехід землі від непрацюючого на ній власника до працюючого, розширювати права орендарів і обмежувати права орендодавців-власників, повертати землю власнику лише в тому випадку, якщо він самостійно працює на ній. Аграрна політика країн Заходу спрямована на поступове переборення поділу власників землі на тих, хто не працює у сільському господарстві, і тих, хто працює. Землі поступово переходять у власність фермерів. Таку аграрну політику має проводити й уряд України [11, 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Критична оцінка існуючих точок зору дає підстави стверджувати, що порівняно з іншими в соціально-економічному плані переваги має «трудова» приватна власність. Оренда землі має як позитивні, так і негативні моменти. Оскільки за умови приватної власності на землю її оренда неминуча, то кращим варіантом є пошук оптимального співвідношення трудової приватної власності на землю і її оренди. У дрібних і малих господарствах перевагу слід надати трудовій приватній власності, а у великих орендовані землі не повинні перевищувати власні.

Список використаної літератури:

1. Буздалов И. Частная собственность на землю - основа эффективного сельского хозяйства // Вопросы экономики. - 2000. - № 7. - С. 35-44.
2. Дем'яненко С. До концепції національної аграрної політики // Економіка України. - 1998. - № 1. - С. 22-30.
3. Добрынин В. О концепции развития сельского хозяйства России // АПК: экономика, управление. - 1993. - №5. - С. 28-35
4. Земельний Кодекс України. - Запоріжжя: Поліграф. 2001. - 128 с.
5. Золотухин В.П. Структура американского фермерства: социальные аспекты // США: экономика, политика, идеология. - 1997. - №6. - С.112- 125
6. Карабаджак К.Е. Реформування відносин власності в аграрному секторі України в умовах ставлення змішаної економіки: Автореферат для канд. екон. наук. -К.: КНЕФ. -К., 1999. - 19 с.

7. Лазня І., Рибалкін В. Загальний закон власності // Економіка України. - 2001. - №9,-с. 43-50.
8. Мельник Л.Л. Земельна реформа в сільському господарстві: її підсумки, сучасний стан і перспективи розвитку // Держава і регіони: Серія: Економіка та підприємництво. 2004. - №2. - С. 132-135.
9. Мельник Л.Ю., Корецький М.Х. Держава і власність. - Дніпропетровськ: Січ, 2002.-409 с.
10. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Політична економія; Навчальний посібник. - Дніпропетровськ: Пороги. - 2005. - 430 с.
11. Мельник Л.Ю., Макаренко А.П. Зміст та складові господарського механізму у ринковій економіці // Інвестиції: практика та досвід. - 2007. - №24 -С. 10-12.
12. Мельник Л.Л., Литвин Ю.О. Наукові засади оптимуму землекористування у сільському господарстві //Агросвіт. - 2008. - № 3.- С. 4-9.
13. Ожегов Словарь русского языка 16-е изд. испр. - М.: Рус. яз, 1984.-797 с.
14. Политэкономический словарь. Под ред. Борисова Е.Ф. и др. - М.: Политиздат, 1964.-303 с.
15. Рибалкін В. Ринок як економічний інститут власності // Економіка України. - 2001. - №2. - С. 42-49.
16. Ситник В.П. Трансформація агропромислового комплексу України в ринкових умовах: Автореферат дис. доктора екон. наук. - К., 2002. -36 с.
17. Чаянов А.В. Избранные произведения: Сборник. - М.: Моск. рабочий. - 1989. – 368 с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Махмудов Х.З., Ярошенко С.П., Пилявський В.І.

Актуальность темы исследования обусловлена особенностью экономических отношения, которые охватывают широкий круг экономических связей людей, начиная с общественной формы сочетания факторов производства, экономическим статусом субъектов хозяйствования и заканчивая нормами распределения результатов хозяйственной деятельности.

В результате рассмотрен экономический и социальный аспект землепользования при условии сочетания в одном лице собственника и пользователя земли, то есть владельца, работника и хозяина. Такое сочетание может иметь место как по частной собственности на землю, так и частно-общей (долевой) и совместной при условии, что в земледелии не используется наемный труд, то есть землю обрабатывают те, кому она принадлежит.

Ключевые слова: земельные отношения, экономическая система, собственность, социальная составляющая, «трудовая» собственность

SOCIO-ECONOMIC NATURE OF AGRICULTURAL LAND RELATIONS ENTERPRISES

Makhmudov Xanlar Zeynalovych, Yaroshenko Stanislav, Pilyavskyy Vladimir

Background research is due to feature economic relations, which cover a wide range of economic relations of people, ranging from social form combination of factors of production, economic status of business entities and ending with the distribution rules of business results.

As a result, we consider the economic and social aspects of land use, provided the combination in one person of the owner and user of the earth, that the owner, an employee and owner. This combination may take place both in private land ownership, and public-private joint (partial) and common subject that agriculture does not use hired labor, that land cultivated by those to whom it belongs.

Keywords: land relations, economic system, property, social component, "labor" property

Надійшло до редакції: 12.02.2016 р

Рецензент: д.е.н., професор Олійник О.В.